

ISSN 2181-9130

Doi Journal 10.26739/2181-9130

ҲУҚУҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

10 ЖИЛД, 10 СОН

ЖУРНАЛ ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

ТОМ 10, НОМЕР 10

JOURNAL OF LAW RESEARCH

VOLUME 10, ISSUE 10

ТОШКЕНТ-2025

ҲУҚУҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF LAW RESEARCH

№10 (2025) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9130-2025-10>

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Abdurasulova Qumriniso Raimqulovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Fayziev Shoxrud Farmonovich
yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ | EDITORIAL BOARD

12.00.01 - ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ НАЗАРИЯСИ ВА ТАРИХИ. ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМОТЛАР ТАРИХИ / ТЕОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА, ИСТОРИЯ ПРАВОВЫХ УЧЕНИЙ / THEORY OF LAW AND STATE, HISTORY OF LEGAL DOCTRINES

Boboyev Halimboy Boboyevich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Ahmedshaeva Mavlyuda Axatovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Adilxodjayeva Surayyo Maxkamovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Sattorov Abdug'afvor
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Yosuke Shamoto
yuridik fanlar doktori, professor (Yaponiya)

Umarxonova Dildora Sharipxonovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Nematov Jo'rabek Nematilloevich
yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)

12.00.02 - КОНСТИТУЦИОННЫЙ ҲУҚУҚ, МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚ, МОЛИЯ ВА БОЖХОНА ҲУҚУҚИ / КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО; ФИНАНСОВОЕ ПРАВО / CONSTITUTIONAL LAW; ADMINISTRATIVE LAW; FINANCIAL RIGHT

Malikova Gulchexra
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Xusanov Ozod Tillabayevich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Selimanova Svetlana Mixaylovna
yuridik fanlar doktori (O'zbekiston)

Xvan Leonid Borisovich
yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)

Peshkova Xristina Vyacheslavovna
yuridik fanlar doktori, dotsent (Rossiya)

Sung Un Lee
yuridik fanlar doktori, professor (Janubiy Koreya)

12.00.03 - ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ. ОИЛА ҲУҚУҚИ. ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ / ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО; СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО / CIVIL LAW; BUSINESS LAW; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Oqyulov Omonboy
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Ro'zinazarov Shuhrat Nuraliyevich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Ruziyev Rustam Jabborovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Borotov Mirodiljon Xomudjonovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Toshev Boboqul Norqobilovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Shomuxamedova Zamira Shoislamovna
yuridik fanlar doktori, (O'zbekiston)

Ahmad Issa Altweissi
yuridik fanlar doktori, professor (Iordaniya)

Mexmonov Kambariddin Miradxamovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

12.00.04 - ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ. ХЎЖАЛИК ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ. ҲАҚАМЛИК ЖАРАЁНИ ВА МЕДИАЦИЯ / ГРАЖДАНСКОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО; ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО; АРБИТРАЖНЫЙ ПРОЦЕСС И МЕДИАЦИЯ / CIVIL PROCEDURE LAW; ECONOMIC PROCEDURAL LAW; ARBITRATION PROCESS AND MEDIATION

Esanova Zamira Normurodovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Mamasidiqov Muzaffar Musajonovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Jason A.
Kanton Federal sud markazi (AQSH)

Borut Strazisar
Yuridik bo'lim boshlig'i (Sloveniya)

12.00.05 - МЕҲНАТ ҲУҚУҚИ. ИЖТИМОИЙ ТАЪМИНОТ ҲУҚУҚИ / ТРУДОВОЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ / THE LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Usmanova Muborak Akmalxonovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Gasanov Mixail Yuriyevich
yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)

Sattorova Gulnoza Djurakulovna
yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)

Murodova Gulnora
yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)

Denisov Gleb
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)

Fayziyev Shuxrat Xasanovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Usmonov Muhammadi Bahridinovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Xolmuminov Juma
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Jo'rayev Yuldash Achilovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Nurmatov Mirg'olib Mirzayevich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Po'latov Baxtiyor Xalilovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Salomov Baxrom Salomovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Osmonaliyev Qayrat
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Mirzayev Aziz
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Aleksey Kibalnik
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)
Kudryavtsev Vladislav Leonidovich
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)
Sergey Shoshin
yuridik fanlar doktori, dotsent (Rossiya)
James B.
Eaglin Federal sud markazi (AQSH)

Rustambayev Mirzayusup Hakimovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Zufarov Rustam Axmedovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Kabulov Rustam
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Rajabova Mavjuda Abdullayevna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Taxirov Farhod
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Ismailov Isomiddin
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Hamidov Nurmuhammad Orif o'g'li
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (O'zbekiston)
Yuldoshev Rifat Raxmadjonovich
yuridik fanlar doktori, professor (Tojikiston)
Djansarayeva Rima Ernatovna
yuridik fanlar doktori, professor (Qozog'iston)
Yelena Antonyan Aleksandrovna
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)
Matthew Light
yuridik fanlar doktori, professor (Kanada)
Qo'shayev Nurali Mahmudovich
yuridik fanlar nomzodi, dotsent (O'zbekiston)

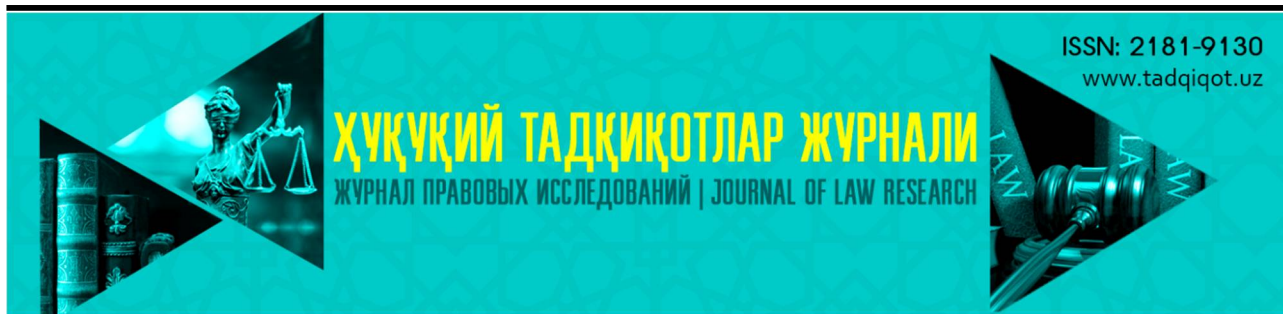
Inog'omjonova Zumratxon Fatxullayevna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Pulatov Yuriy Safiyevich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
To'laganova Gulchehra Zaxitovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Muxiddinov Faxriddin Muxiddinovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Mirzov Davron Miragzamovich
yuridik fanlar doktori (O'zbekiston)
Rijakov Aleksandr Petrovich
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)

Stoyko Nikolay Genadyevich
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)
Iskandarov Zayniddin
yuridik fanlar doktori, professor (Tojikiston)
Sergey Pen
yuridik fanlar doktori, professor (Qozog'iston)
Aleksey Purs
yuridik fanlar doktori, dotsent (Belarus)
Jurgen Maurer
yuridik fanlar doktori, professor (Germaniya)
Kevin Curtin
yuridik fanlar doktori, professor (AQSH)

Ismoilov Bahodir Islamovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Matkarimova Gulchehra Abdusamatovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Yuldasheva Govxerjan
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Alexander Trunk
yuridik fanlar doktori, professor (Germaniya)

1. Mashrapov Madorbek Zoxidbek o'g'li O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA AVTOMOBIL YO'LLARI SOHASIDA DAVLAT BOSHQARUVINI MA'MURIY-HUQUQIY TARTIBGA SOLISH.....	5
2. Хошимова Юлдузхон Олимжонова СТОИМОСТЬ ТОВАРНОГО ЗНАКА В СИСТЕМЕ НЕМАТЕРИАЛЬНЫХ АКТИВОВ: ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ И ОЦЕНКА.....	15
3. Овулов Пўлатжон Илхом ўғли ҲУҚУҚ ВА МУОМАЛА ЛАЁҚАТИ, ДАВЛАТ ИММУНИТЕТИ – ДАВЛАТ ФУҚАРОЛИК-ҲУҚУҚИЙ ЖАВОБГАРЛИГИНИНГ МУҲИМ ЭЛЕМЕНТИ СИФАТИДА.....	23
4. Шукурова Малика Шахобидинова ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚДА НИКОҲ ТУШУНЧАСИ ВА ОИЛАВИЙ МУНОСАБАТЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ.....	33
5. Umarov Abbosjon Asliddin o'g'li SUG'URTA BOZORINI RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA SUG'URTA FAOLIYATINI TARTIBGA SOLISHNING HUQUQIY MECHANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH.....	45
6. Ғайбуллаев Фаррух Юлдашевич СУД ҲОКИМИЯТИ ФАОЛИЯТИ УСТИДАН ЖАМОАТЧИЛИК НАЗОРАТИ: ҲОЛАТИ, ТАҲЛИЛИ, ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ.....	59
7. Maxmudov Alisher Abdusalimovich YEVIROPA PROKURATURASI – ERKINLIK XAVFSIZLIK VA ODIL SUDLOV KAFOLATI..	66
8. Сафаев Мансурбек Илхомжонович ПРОКУРАТУРА ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАР АСОСИДА ТАШКИЛ ЭТИШ ЗАРУРАТИ.....	73
9. Xudaykulov Feruzbek Xurramovich FIRIBGARLIK JINOYATIDA SUN'IY INTELLEKT JINOYAT SODIR ETISH VOSITASI SIFATIDA: QONUNCHILIK, AMALIYOT VA MUAMMOLAR.....	82
10. Баракаев Лазизжон Отакулович ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИДА МАХСУС ИҚТИСОДИЙ БИЛИМЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ПРОЦЕССУАЛ ШАКЛЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИХАТЛАРИ.....	93
11. Имомназаров Алишер Хасанович ТЕРГОВ ҲАРАКАТЛАРИ ТИЗИМИДА КЎЗДАН КЕЧИРИШНИНГ ЎРНИ ВА БОШҚА ТЕРГОВ ҲАРАКАТЛАРИ БИЛАН ЎЗARO НИСБАТИ ТАҲЛИЛИ.....	103
12. Қурбонов Шухратжон Шавкатжонович ТЕРГОВ ҲАРАКАТЛАРИНИ ЎТКАЗИШНИНГ МОДДИЙ(ФАКТИК) АСОСЛАРИНИ ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШ МУАММОЛАРИ.....	113

Овулов Пўлатжон Илҳом ўғли,
 Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
 Давлат ва ҳуқуқ институти мустақил изланувчиси
 E-mail: ovulovp@mail.com

**ҲУҚУҚ ВА МУОМАЛА ЛАЁҚАТИ, ДАВЛАТ ИММУНИТЕТИ – ДАВЛАТ
 ФУҚАРОЛИК-ҲУҚУҚИЙ ЖАВОБГАРЛИГИНИНГ МУҲИМ ЭЛЕМЕНТИ
 СИФАТИДА**

For citation: Ovulov Pulatjon Ilkhom ugli. LEGAL CAPACITY AND LEGAL CAPACITY, STATE IMMUNITY ARE AN IMPORTANT ELEMENT OF THE CIVIL LIABILITY OF THE STATE. Journal of Law Research. 2025, 10 vol., issue 10.

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.17353025>

АННОТАЦИЯ

Муаллиф ушбу ўз илмий мақоласида ҳуқуқ ва муомала лаёқати, давлат иммунитетини тушунчаларини фуқаролик ҳуқуқий жавобгарлик нуктаи назаридан ҳуқуқий таҳлил қилиб, бу тушунчалар ҳуқуқий жавобгарликнинг муҳим элементлари сифатида уларни тан олиб, мазкур соҳада илмий изланишлар олиб борган олимларнинг ва ўзининг фикрини атрофлича намоён қилиб, келажакда давлатнинг фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлиги ҳуқуқ соҳасида юзага келаядиган рақамли ҳуқуқ соҳасида ҳам ўз ифодасини топишига умид билдирган.

Калит сўзлар: субъектнинг ҳуқуқ лаёқати, ҳуқуқий лаёқат, муомала лаёқати, ipso facto, давлат иммунитетини, давлатнинг фуқаролик ҳуқуқий жавобгарлиги, рақамли ҳуқуқ.

Овулов Пулатжон Ильхом угли,
 Самостоятельный соискатель Института государства и права
 Академии наук Республики Узбекистан
 E-mail: ovulovp@mail.com

**ПРАВОСПОСОБНОСТЬ И ДЕЕСПОСОБНОСТЬ, ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
 ИММУНИТЕТ – ВАЖНЫЙ ЭЛЕМЕНТ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ
 ОТВЕТСТВЕННОСТИ ГОСУДАРСТВА**

АННОТАЦИЯ

В своей статье автор анализирует понятия правосубъектности, правоспособности, дееспособности и государственного иммунитета с точки зрения гражданско-правовой ответственности, признавая эти понятия важными элементами юридической ответственности, всесторонне излагая взгляды учёных, проводивших научные исследования в этой области, и свои собственные, и выражая надежду, что в будущем гражданско-правовая ответственность государства также найдёт своё выражение в формирующейся области цифрового права.

Ключевые слова: правосубъектность, правоспособность, дееспособность, ipso facto, государственный иммунитет, гражданско-правовая ответственность государства, цифровое право.

Ovulov Pulatjon Ikhom ugli,

Independent researcher of the Institute of State and Law
of Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan

E-mail: ovulovp@mail.com

LEGAL CAPACITY AND LEGAL CAPACITY, STATE IMMUNITY ARE AN IMPORTANT ELEMENT OF THE CIVIL LIABILITY OF THE STATE

ANNOTATION

In this article, the author analyzes the concepts of legal personality, legal capacity, legal capacity and state immunity from the point of view of civil liability, recognizing these concepts as important elements of legal liability, comprehensively presenting the views of scientists who conducted scientific research in this area, and his own, and expressing the hope that in the future, the civil liability of the state will also find its expression in the emerging field of digital law.

Keywords: legal personality, legal capacity, legal capacity, ipso facto, state immunity, civil liability of the state, digital law.

Илмий билимларнинг тарихий ривожланиши эпизодик тез ютуқлар, инқилоблар, шунингдек муайян вазиятларни қиёсий тадқиқ қилиш билан бирга жамловчи, узлуксиз ва прогрессив жараён сифатида, кейинчалик умумий категориялар, назариялар, ҳодисалар ва жараёнларга нисбатан илмий қарашларни яратишга олиб келади, кўп жиҳатдан давлат ва ҳуқуқ фанларига хосдир.

Яратиш, одатда, унинг учун “қурилиш материали” вазифасини бажарадиган элементлар асосида содир бўлади. Архитектураси ҳуқуқий нормалар негизига асосланган қонунчилик тизими бунинг яққол тасдиғидир.

Ҳуқуқий муносабатлар субъектларининг “қурилиш тизими” кўплаб ўхшаш принципларга эга. Бошқа субъектлар орасида энг мураккаб ташкил этилган шаклланиб бўлган давлат эса бундай тизимларнинг кўпгина хусусиятларига эга. Шу билан бирга, давлат ҳақли равишда ҳуқуқий муносабатларнинг махсус субъекти деб аталади, у кенг ваколатларга эга бўлган ягона юридик шахс билан тавсифланади.

Маҳаллий юридик адабиётларда “юридик шахс” тоифасини ўрганишга катта эътибор берилган [1].

Ҳуқуқий лаёқат, одатда, мустақил илмий категория сифатида номланади ва кўпинча юридик шахслар ва ҳуқуқий муносабатларни таҳлил қилишда қўлланилади. Бироқ ушбу назарий ва ҳуқуқий категорияга оид илмий қарашларни ўрнатилган деб ҳисоблаш қийин. Ҳали ҳам баҳс-мунозаралар мавжуд, турли муаллифлар ҳуқуқий лаёқатга турли хил маъноларни қўйишади, шунинг учун бу тоифани ҳали ҳам аниқ ва ягона тушуниш масаласи очик қолмоқда.

Эҳтимол, асосий тезис юридик шахснинг деярли барча тадқиқотчилари унинг таркибига рози бу туркумнинг мазмуни, ва моҳияти масаласини ғоятда мураккаб ва серкирра эканлигини тан олиш зарур.

М.С.Шакарян қайд этадики, “у ҳақида гапирганда ҳуқуқий лаёқат муаммоларини ривожлантириш; одатда ҳуқуқ субъекти ёки ҳуқуқий муносабатлар тушунчаси, унинг ҳуқуқ лаёқати, субъектнинг процессуал қобилияти билан боғлиқ саволларни англатади, кўпинча у ҳуқуқий лаёқатга эга бўлган ёки бир вақтнинг ўзида муомала лаёқати ва ҳуқуқий лаёқатига эга бўлган юридик шахс тушунчаси билан бирга ҳуқуқий мақомига эга бўлиб, давлат органларига нисбатан эса – концепция билан ҳам боғлиқ ваколатлар йиғиндиси сифатида намоён бўлади” [2].

Хуқуқ лаёқати назариясини ўрганишда В.Д.Перевалов шундай хулосага келади: хуқуқ лаёқатини тушуниш соҳасидаги мавжуд барча нуқтаи назарлар орасида асосийлари сифатида қуйидаги учтасини ажратиш мумкин: а) хуқуқ лаёқати билан хуқуқ лаёқатини аниқлаш ва уни хуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлиш қобилияти сифатида белгилаш; б) хуқуқ лаёқатини хуқуқ лаёқати ва хуқуқ лаёқатидан иборат яхлит ҳодиса сифатида кўриб чиқиш, яъни хуқуқ лаёқати нафақат хуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлиш, балки уларни амалга ошириш қобилияти сифатида ҳам белгиланади; в) хуқуқ лаёқатини айрим соҳаларда эквивалент хуқуқий лаёқат тоифаси сифатида, бошқаларида эса хуқуқий лаёқат сифатида кўриб чиқиш [3].

А.В.Лавренюк юқоридаги ёндашувларга ҳақли равишда қўшимча қилади, биринчидан, хуқуқ лаёқатини унинг таркиби нуқтаи назаридан учта элемент – хуқуқ лаёқати, хуқуқ лаёқати ва хуқуққа лаёқатлилиқ, иккинчидан, хуқуқ лаёқати, хуқуқ лаёқати ва хуқуқий мақоми каби тоифаларнинг киритилишини тарафдори [4].

Хуқуқий лаёқатни тушунишга ёндашувларнинг кўплигига қарамасдан, кўпгина олимлар учун бу тоифа субъектида маълум бир мулкнинг мавжудлигини ёки ушбу субъект ва хуқуқий тартиб ўртасида хуқуқий боғлиқликнинг мавжудлигини англатади [5].

Аммо биз қандай субъектлар ҳақида гапирамиз – хуқуқ субъектлари ёки хуқуқий муносабатлар субъектлари? С.С.Алексеев ўз асарларидан бирида “хуқуқ субъекти” ва “юримдик шахс” категориялари ўзларининг асосий мазмунига кўра бир-бирига тўғри келиши”ни таъкидлаганидек, “юримдик шахс” категориясини хуқуқ субъекти билан тенглаштириш мумкинми? [6] Ёки юримдик шахс ҳисобланади хуқуқий муносабатлар субъекти билан чамбарчас боғлиқ бўлган категориядир, масалан, В.Д.Переваловнинг позициясидан у “юримдик шахс хуқуқий муносабатларнинг иштирокчиси бўлиши учун хуқуқий нормаларда назарда тутилган мулкдир”, - деб ёзади [7].

Тахмин қилиш керакки, агар хуқуқ лаёқати тоифасига мавҳум хуқуқларга эга бўлиш ва мажбуриятларга эга бўлиш қобилиятини ҳам, ушбу хуқуқ ва мажбуриятларни ўзларининг қонуний ҳаракатлари билан амалга оширишнинг реал қобилиятини ва демак, содир этилган хуқуқбузарликлар учун жавобгарлик қобилиятига эга бўлиш қобилиятини киритадиган бўлсак, хуқуқий лаёқат деганда жисмоний шахсларнинг хуқуқий муносабатлари ва субъектларининг хуқуқий муносабатлари ҳам тушунилиши керак. Р.О.Халфина хуқуқий лаёқатни фуқаролар ва ташкилотларнинг хуқуқий муносабатларда иштирок этишининг умумий шarti деб атайди [8]. Оммабоп эътиқоддан фарқли ўларок, хуқуқ лаёқати ҳамон хуқуқ субъектига эмас, балки хуқуқий муносабатлар субъектига хос хусусиятдир. Бошқача айтганда, хуқуқ лаёқати – бу хуқуқ субъектининг хуқуқий муносабатларда мустақил иштирок этиш қобилиятидир.

Хуқуқ субъектининг мавҳум ёки конкрет хуқуқий муносабатларда потенциал иштироки контекстида аниқ ўрганилиши керак.

Давлатни юримдик шахс деб атаган Д.В.Пятков “давлат қонун томонидан ҳар қандай бошқа шахс сифатида қабул қилиниши мумкин, у хуқуқий муносабатларнинг иштирокчиси бўлишга қодир” лигини таъкидлайди [9].

Юримдик шахснинг мулки унинг ўзига хос юқори тузилмаси мулкидир. Н.С.Малеин муҳим фикрни айтди, унга кўра “юримдик шахс табиий (туғма, биологик) мулк эмас, балки ижтимоий-хуқуқий хусусият сифатида тан олинади, чунки у хуқуқий нормалар туфайли юзага келади” [10]. Хуқуқнинг позитивистик тушунчасига амал қилган ҳолда, давлатнинг ўзи пировардида ким хуқуқ субъекти (кейинчалик хуқуқий муносабатлар) бўлишини, ким эмаслигини белгилайди, – деган хулосага келиши қийин эмас. Хуқуқ субъекти ва хуқуқий муносабатлар субъекти қандай мезонларга жавоб бериши кераклигини ишлаб чиқадиган – бу давлатдир.

Давлат жисмоний шахслар ва сунъий равишда яратилган идеал субъектларнинг юримдик шахсидан фарқ қилувчи махсус юримдик шахсга эга. Давлатнинг махсус юримдик шахси муайян хуқуқ лаёқати ва хуқуқ лаёқатига асосланади.

Хуқуқий лаёқат жисмоний шахс, бир гуруҳ шахслар ёки бошқа шахс учун юридик шахс мақомини тан олиш учун зарур бўлиб туюлади. Шахс хусусий мулкка эга бўлиши учун давлат унинг ҳуқуқларига эга бўлиш ва мажбуриятларини олиш қобилиятини тан олиши керак. Бу қобилият автоматик тарзда тан олинади ва шу билан жисмоний шахс юридик шахс мақомини олади. Юридик шахс бундай мақомга давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан бошлаб, таъсисчилар ушбу шахсни ташкил этиш тўғрисидаги ҳужжатларни имзолаган пайтдан бошлаб ёки маълум бир давлатнинг норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари талабларига қараб бошқа вақтда эга бўлади. Дарвоқе, Ўзбекистон Республикасида фуқаролик қонунчилигига мувофиқ юридик шахснинг ҳуқуқ лаёқати у ташкил этилган пайтдан вужудга келади ва юридик шахсларнинг ягона давлат реестридан чиқарилганлиги тўғрисидаги ёзув киритилган пайтдан бошлаб тугайди. Юридик шахс ҳуқуқ лаёқатининг пайдо бўлиш вақти унинг юридик шахс сифатида тан олиниши билан боғлиқ. Давлат *ipso facto*, яъни ўзининг мавжудлиги фактига кўра ҳуқуқ лаёқатига эга.

Давлатнинг ҳуқуқий лаёқатини таҳлил қилишда А.А.Иванов мавжуд ёндашувларни умумлаштиради.

Бу ёндашувлар орасида муаллиф қуйидагиларни урғулайди:

а) давлатнинг махсус ҳуқуқий лаёқатини тан олиш;

б) давлат универсал ҳуқуқ лаёқатини бериш;

в) давлатнинг ҳуқуқий лаёқатини мақсад сифатида кўриб чиқиш [11]. Бу А.А.Ивановнинг танловидир.

Унинг фикрича, давлат ҳуқуқ лаёқатининг ўзига хос хусусиятлари суверенитетнинг мавжудлигидан иборат бўлиб, бу давлат ҳокимиятига устунлик беради.

Ҳатто давлатнинг фуқаролик муомаласида иштирок этиши ҳам унинг шахсий манфаатларидан келиб чиқиб эмас, балки давлат ҳокимиятини энг самарали амалга ошириш мақсадида ҳаракатлар механизми ишга тушади. Ушбу мақсадларнинг мавжудлиги, А.А.Иванов давлатнинг ҳуқуқий лаёқатининг моҳиятини олдиндан белгилаб беради, бу давлат ҳокимияти эгасининг давлат бутун жамият манфаатларини кўзлаб бажарадиган функцияларидан келиб чиқади. Ушбу функцияларнинг мавжудлиги, қонунийлик талабларига жавоб бериши ва уларнинг бажарилмаслиги билан боғлиқ номаъқул жазолаш санкцияларининг борлиги бу ҳаракатларни муқаррар равишда амалга оширилишини кафолати сифатида намоён бўлади.

Давлатнинг алоҳида ҳуқуқий лаёқатини эътироф этиш тарафдорлари давлат фақат қонунда санаб ўтилган ўз фаолияти мақсадлари ва жамоат манфаатларига мос келадиган ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлиши мумкин, деб ҳисоблайди [12].

Бу ёндашувни танқид қилган А.А.Ивановнинг таъкидлашича, давлатнинг ҳуқуқий лаёқати фақат қонунда тўғридан-тўғри санаб ўтилган имкониятлар билан чегараланиб, махсус деб ҳисобланиши мумкин эмас. Олим ушбу тезисни қўллаб-қувватлаш учун қуйидаги учта далилни келтиради: биринчидан, давлат ваколатларининг тўлиқ рўйхати ҳеч қаерда мавжуд эмас; иккинчидан, қонунлар қабул қилиш орқали давлатнинг ўзи ўзининг ҳуқуқий лаёқатининг янада кенг доирасини ўрнатиши мумкин; учинчидан, халқаро муносабатлар соҳасида давлатнинг ҳуқуқий лаёқатини алоҳида деб эътироф этиш унинг эркинлиги ва мустақиллигини чеклайди, холос [11].

Айни соҳанинг миллий тадқиқотчиларидан М.Х.Боротов “давлатнинг ҳуқуқ лаёқатини умумийлик билан боғлаш, худди фуқароларники каби умумий, дейиш нотўғри бўлар эди. Чунки давлатда унинг вазифалари ва ҳуқуқий табиатидан келиб чиқиб, бир қатор ҳуқуқлар ва шу ҳуқуқларга мос равишда мажбуриятлар бўлади. Бу ҳуқуқлар ва мажбуриятлар давлатнинг ўз шахсий мақсадлари билан эмас, жамият мақсадлари билан боғлиқдир. Ҳуқуқий муносабатда иштирок этиш жараёнида давлат ўз эрк-иродаси ва эркин мухторияти асосида, танлаш асосида фаолият юритмайди. Давлат фуқаролардан фарқли равишда халқнинг манфаати учун ҳуқуқий муносабатда иштирок этади ҳамда юзага келадиган оқибат ҳам жамият ва халққа тааллуқли бўлади. Давлат ўз ҳуқуқ лаёқатига кирувчи ҳуқуқлардан ҳар доим фойдаланишга, уларни амалга оширишга (ҳуқуқларни амалга оширишда давлат ва бошқа

субъектларнинг эрк-иродасида ва мақсадларида жиддий фарқлар бор), ҳуқуқлари бузилганда, албатта, уларнинг тикланишини талаб қилишга мажбурдир. Масалан, фуқаро ўз мулкини ўз хоҳишидан келиб чиқиб, ўзга шахсга ҳадя қилиши, сотиши ёки умуман ҳеч қандай сабабларсиз ташлаб юбориши мумкин ва бунда у ҳеч кимнинг олдида ҳисоб бермайди. Давлат эса, ўзига тегишли бўлган мулкка бундай муносабатда бўла олмайди. Чунки бу мол-мулк омма мулки, унинг мулкдори эса, халқ ҳисобланади. Ушбу далиллар давлатнинг ҳуқуқ лаёқати умумий эмас, деган хулосага олиб келмоқда” [13] – дейди ўз тадқиқотида.

Адабиётда давлатнинг махсус ҳуқуқий лаёқатини таҳлил қилишда бироз ўзгартирилган ёндашувлар ҳам мавжуд. Шундай қилиб, “давлатда функцияларнинг мавжудлиги” мезонига таянган ҳолда, Э.Н.Васильеванинг таъкидлашича, айнан улар давлатнинг ҳуқуқий лаёқатининг моҳиятини белгилайди, уни махсус функционал ҳуқуқ лаёқати деб аташ керак [14].

Россиялик тадқиқотчи В.Г.Голубцов, шунингдек “Россия Федерациясининг фуқаролик муомаласида иштирок этишдаги ҳуқуқий лаёқати фуқаролик муомаласининг алоҳида турини ифодалайди. Ҳуқуқий лаёқат – “функционал ҳуқуқ лаёқати” [15] нинг расмий асослигини эътироф этар экан, давлатнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари қонун билан белгилаб қўйилганлиги ҳам давлатнинг бошқа субъектлари учун мавжуд бўлган айрим ҳуқуқий имкониятларнинг йўқлиги сабабли, фундаментал нуқтаи назардан давлатнинг универсал ҳуқуқ лаёқатини қайд этади.

Олимнинг бу позицияси давлатнинг ўзига нисбатан ҳуқуқий чекловларни ўзи ўрнатиши ва бекор қилишига асосланади [16]. Давлатнинг фуқаролик ҳуқуқий лаёқати ҳақидаги тадқиқотида В.В.Залесский буни кўриб чиқиш керак, – деган умумий хулосага келади [17]. Е.Н.Васильева бу ёндашувга эътироз билдиради, чунки у дастлаб фақат ҳуқуқнинг табиий субъектлари – шахслар универсал ёки умумий ҳуқуқ лаёқатига эга бўлиши мумкин, деб ҳисоблайди [14]. Шуни таъкидлаш керакки, санаб ўтилган кўплаб ёндашувлар фуқаролик ҳуқуқи фанида ишлаб чиқилган бўлиб, уларнинг концептуал аппарати баъзан умумий ҳуқуқдан фарқ қилади. Зеро, фуқаролик ҳуқуқида умумий ҳуқуқ лаёқати деганда, ҳуқуқ субъектининг қобилияти тушунилади: ҳар қандай фаолият турини амалга ошириш учун зарур бўлган ҳар қандай фуқаролик ҳуқуқлари ва мажбуриятларига эга бўлиши [11], ҳуқуқ назариясида эса умумий ҳуқуқ лаёқати кимнингдир ҳуқуқ субъекти бўлиш қобилияти, деб қаралади [18]. Шу боис, умумий назарий маънода давлат умумий ҳуқуқ лаёқатига эга эканлигига шубҳа йўқ. Давлатнинг ҳуқуқий лаёқатини ўрганиш бўйича кўрсатилган ёндашувларни умумлаштириш, бу уларнинг сонини иккитага қисқартиради: а) давлат ҳар қандай ҳуқуқларга эга бўлишга ва ҳар қандай мажбуриятларни ўз зиммасига олишга қодир; б) давлат фақат маълум бир соҳадаги ҳуқуқларга эгалик қилиш ва мажбуриятларни олишга қодир, бу давлат ва сиёсий ҳокимиятнинг функциялари, мақсадлари ёки позитив ҳуқуқ нормалари билан белгиланиши мумкин. Шуни таъкидлаш керакки, давлат ўзининг ҳуқуқий лаёқатини максимал даражада кенгайтиришга интилган тақдирда ҳам, у ўзига хослиги туфайли кўплаб субъектив ҳуқуқ ва ҳуқуқий мажбуриятларга эга бўлишга қодир эмас. Кўриниб турибдики, давлат жиноят субъекти бўлиши ёки оилавий-ҳуқуқий муносабатларга киришиши мумкин эмас, шунинг учун давлатнинг ҳуқуқ лаёқати шу маънода универсал эмас.

Энг асосли нуқтаи назар, давлатнинг ҳуқуқий лаёқатини унинг ўзига хос функциялари ва мақсадлари (функционал ҳуқуқий қобилият) орқали белгилайдиган муаллифларнинг нуқтаи назари бўлиб туюлади, чунки бу ёндашув давлатни статик ҳолатда эмас, балки динамикада кўриб чиқишга имкон беради. Ўз навбатида, давлатнинг ҳуқуқий лаёқатини фақат ҳуқуқий нормалар мазмунидан келиб чиқиб белгилаш давлатнинг ривожланишини “тўхтатиб қўяди”, чунки унинг ҳуқуқий муносабатлардаги иштироки доираси шунчалик каттаки, уни фақат позитив ҳуқуқ даражасида аниқлаб бўлмайди. Бироқ бу ҳуқуқий нормаларда давлатнинг ҳуқуқ лаёқатига чекловлар бўлмаслиги керак дегани эмас. Бундай чекловларсиз ҳуқуқий давлатни тасаввур қилиб бўлмайди. Шундай қилиб, давлат қонун устуворлигини тан олади ва унга бўйсунушга тайёр, акс ҳолда давлат ҳокимиятини чеклашга қаратилган вектор бўлмайди.

Хуқуқий қобилиятдан фарқли ўлароқ, давлатнинг ҳуқуқ лаёқати тадқиқотчилар томонидан жуда камдан-кам ҳолларда кўриб чиқилади. Баъзан давлатнинг, давлат органларининг ёки юридик шахсларнинг юридик шахсини тавсифловчи муаллифлар ҳуқуқ лаёқати ва ҳуқуқ лаёқати бир вақтнинг ўзида юзага келишини, шунинг учун ҳуқуқий муносабатларда иштирок этиш учун зарур бўлган бу фазилатларни ажратишнинг ҳожати йўқлигини таъкидлайдилар. Масалан, А.В.Мицкевич шундай ёзади: “Юридик шахслар, давлат органлари ва жамоат ташкилотлари учун ҳуқуқ лаёқати ва муомала лаёқати, қоида тариқасида, ажратилмайди, улар ваколатли юридик шахсда доимо бирга бўлади” [19].

С.И.Архипов таъкидлаганидек, ҳуқуқий лаёқат деганда, шахснинг юридик шахс функцияларини амалга ошириш учун иродаси, онги, ташкилий, мулкӣ ва бошқа шарт-шароитлари нуқтаи назаридан ҳуқуқий тартиб билан белгиланадиган тайёрлиги (реал қобилияти, имконияти) тушунилиши керак [16]. Шунинг учун ҳам юридик шахсда ҳуқуқий лаёқатнинг мавжудлиги уни ҳуқуқий муносабатлар иштирокчисига айланишга қодир, дейиш имконини беради. Бу шуни англатадики, ҳуқуқ нуқтаи назаридан фақат назарий жиҳатдан ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларини амалга оширишга қодир бўлган статик юридик шахс, ҳуқуқ лаёқати мавжуд бўлганда, ҳуқуқ ва мажбуриятларни амалга оширишнинг динамик ҳолатига ўтиш имкониятига эга. Ҳуқуқий қобилият – бу ҳуқуқ ва мажбуриятларни “очадиган”, уларни амалга оширишга имкон берадиган калитдир.

Ҳуқуқий лаёқат ҳуқуқий муносабатларда иштирок этишнинг энг муҳим шarti бўлиб кўринади. Ҳатто турли сабабларга кўра муомала лаёқатига эга бўлмаган жисмоний шахслар (масалан, маълум ёшга тўлмаган ёки суднинг қарори билан муомала лаёқати чекланган жисмоний шахс) етишмаётган муомала лаёқатини тўлдиришлари керак. Ҳуқуқий муносабатларда иштирок эта олиш учун давлат каби юридик шахс учун ҳам ҳуқуқ лаёқати зарур. Табиий савол туғилади – расмий равишда онг ва иродага эга бўлмаган давлат қандай қилиб ҳуқуқ лаёқатига эга бўлиши мумкин? Бу саволни қуйидагича ҳал қилиш мумкин кўринади. Юридик шахс ташкил этилган пайтдан бошлаб муомалага лаёқатли бўлиб, ўз органларисиз муомалага лаёқатсиз бўлиши ва ҳуқуқий муносабатларда иштирок эта олмаслиги каби, давлат ҳам юқори даражадаги назарий фаразга эга бўлган ҳолда, унинг органларисиз қолиши ва бу ҳолда фаолият кўрсатиш қобилиятини йўқотиши мумкин. Масалан, агар бош директор ва бош бухгалтер лавозимларини эгаллаган масъулияти чекланган жамиятнинг ягона таъсисчиси вафот этса, бу юридик шахснинг йўқ бўлиб кетишини англатмайди, чунки у шунчаки вақтинчалик ҳуқуқий лаёқатини йўқотади. Давлат ўзининг мавжудлиги фактига кўра (*ipso facto*) ҳуқуқий қобилиятга эга бўлиб, давлат ҳокимиятини амалга оширишнинг мавжуд механизми орқали ўзининг ҳуқуқий лаёқатига эга бўлади. Бундай механизм мавжуд бўлмаса, давлат ўз функциялари ва вазифаларини ҳар хил турдаги ҳуқуқий муносабатларда иштирок этиш орқали амалга ошира олмайди.

Давлат салоҳияти унинг органлари шаклланган пайтдан бошлаб ривожлана бошлайди, давлат функцияларини амалга ошириш имконини беради. Демак, суд-ҳуқуқ тизимини шакллантирмаган давлат суд функцияларини амалда мавжуд бўлган бошқа органлар амалга оширгандагина одил судловни амалга ошириши мумкин бўлади. Бошқа ҳолларда, адолатни амалга оширадиган ҳеч ким бўлмайди ва бу қисмдаги давлат қобилиятсиз бўлади.

Тахмин қилиш керакки, давлатда мавжуд бўлмаган ҳақиқий ҳуқуқ лаёқати фуқароларнинг давлат хизматидаги ҳуқуқий лаёқати билан қопланади. Давлат хизматчисининг онги, иродаси ва ҳуқуқий лаёқатнинг бошқа шарт-шароитлари ўрганилади, ривожлантирилади ва давлат органига ўтказилади. Давлат, ўз навбатида, ўз ходимларининг ҳуқуқий лаёқатини мустаҳкамлайди. Шундай қилиб, давлат ҳуқуқий қобилиятли субъектга айланади.

Кўриниб турибдики, давлат хизматига номзодларга алоҳида талаблар қўйилади.

Бунинг сабабларидан бири номзодларнинг ҳуқуқий лаёқатини тасдиқлашдан иборат бўлиб, у кейинчалик давлат ҳуқуқий муносабатларда иштирок этганда, унинг ҳуқуқий лаёқатини алмаштиради. Агар фуқаро суднинг қонуний кучга кирган ҳал қилув қарори билан

муомалага лаёқатсиз ёки муомалага чекланган лаёқатга эга деб топилган бўлса, давлат хизматига қабул қилиниши мумкин эмас ва ходим бундай хизматда бўлиши мумкин эмас.

Бундан ташқари, К.Н.Васильева билан ҳам рози бўлиш керак. К.Н.Васильева, агар давлатнинг фуқаролик-ҳуқуқий ҳолатини бевосита ёки билвосита белгиловчи масалалар (масалан, ерга хусусий мулк ҳуқуқи масаласи) муҳокамага қўйилган бўлса, жамият референдум механизми орқали давлат иродасини шакллантиришда бевосита иштирок этиш имкониятига эга эканини таъкидлайди [14]. Бунда давлатнинг ҳуқуқ лаёқати фаол сайлов ҳуқуқига эга бўлган фуқаролар томонидан тўлдирилади. Шу билан бирга, фуқаролар ўртасида фаол сайлов ҳуқуқларининг мавжудлиги уларнинг ҳуқуқий лаёқати билан боғлиқ. Албатта, бундай баёнот нафақат хусусий ҳуқуқий соҳага, балки оммавий ҳуқуқий муносабатларга ҳам тегишлидир.

Юқоридагилар давлатнинг ҳуқуқий лаёқати унинг ҳуқуқий муносабатларда иштирок этиш қобилиятини ҳуқуқий лаёқат ва ҳуқуқий компетенциянинг мажбурий мавжудлиги билан тавсифлайди, - деган хулосага келиш имконини беради. Бошқача айтганда, давлат иммунитетини – фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг муҳим элементи сифатида намоён бўлиб, давлатда ҳам ҳуқуқий лаёқат, ҳам муомала лаёқати бўлишини тақозо қилади, чунки суверен давлат фуқаролик ҳуқуқида қонунчиликни тартибга солувчи пойдевор сифатида фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларда иштирок этиб, ушбу муносабатларни ҳуқуқ томонидан тартибга солиниши ва бу муносабатларни тобора ривожлантириб бориш мўлжалига эга бўлади. Бу давлатнинг халқ ва жамиятдаги фаровонликни ошириш, иқтисодий ўсиш ва инсон ҳуқуқларини бу соҳада ҳам таъминлаш мақсадларини кўзлайди.

Давлатга келсак, “юридик шахс” ажралмас тоифаси доирасида “ҳуқуқий лаёқат” тушунчасидан фойдаланиш тўлиқ оқланади.

Агар ҳуқуқ лаёқати, асосан, субъектнинг статик томонини тавсифласа, у ҳолда ҳуқуқ муомаласи функционал, динамик томонини кўриб чиқишга имкон беради. Агар ҳуқуқ субъекти бўлиш имконияти шахсда ҳуқуқ лаёқатининг мавжудлиги билан боғлиқ бўлмаса, у ҳолда ҳуқуқий муносабатларда иштирок этиш учун ҳуқуқ муомаласининг мавжудлиги (реал ёки шартли) императиви сифатида намоён бўлади.

Айрим муаллифларнинг ҳуқуқбузарлик қобилиятини юридик шахснинг мустақил қисми сифатида ажратиб кўрсатиш истаги фақат қисман оқланади. Ушбу туркум шахснинг қонун асосида салбий юридик жавобгарликка тортиш қобилиятини таъкидлаш зарур бўлган ҳолларда кенг қўлланилади. Ҳуқуқий лаёқат ва ҳуқуққа лаёқатлилиқнинг алоҳида ҳолати сифатида ҳуқуқбузарлик лаёқати ҳали ҳам кўриб чиқилиши керак. Ҳуқуқий лаёқат, бу ҳолда, шахсни содир этган ҳуқуққа хилоф қилмиш учун жавобгарликка тортиш имкониятини, яъни жавобгарликка тортиш нуқтаи назаридан унинг ҳуқуқ субъекти бўлиш қобилиятини назарда тутди. Масалан, давлат уни интизомий жавобгарликка тортиш нуқтаи назаридан ҳуқуқий қобилиятга эга эмас, чунки давлат ҳеч қачон меҳнат муносабатларида ходим сифатида қатнаша олмайди. Субъект лаёқати эса, ҳуқуқ лаёқати билан боғлиқ бўлиб, бу жавобгарлик ҳуқуқ субъектининг қилмиши натижасида юзага келади, у ҳам ҳаракат, ҳам ҳаракатсизлик шаклида амалга оширилиши мумкин.

Бу ерда бир қизиқарли савол туғилади: фуқаролик ҳуқуқида жамиятимизни рақамли иқтисодиётга ўтиши биланоқ давлатнинг жавобгарлиги институтига бу қандай таъсир кўрсатиши мумкин?

Рақамли иқтисодиёт ва рақамли ҳуқуқнинг жадал ривожланишини ҳисобга олган ҳолда, давлатнинг фуқаролик жавобгарлиги шакллари ривожланиб, янги шароитларга мослашишини тахмин қилиш мумкин. Келажакда давлатнинг фуқаролик жавобгарлигининг мумкин бўлган эҳтимоллий шакллари:

1. Киберхавфсизлик учун жавобгарлик

Маълумотларни ҳимоя қилиш: Фуқароларнинг шахсий маълумотлари тизимларнинг етарли даражада ҳимояланмаганлиги сабабли юзага келган бўлса, давлат уларнинг сизиб чиқиши учун жавобгар бўлиши мумкин.

Киберхужумлар: Давлат органлари киберхужумлар қурбонига айланган ва бу фуқароларга зарар етказган тақдирда, ахборотни ҳимоя қилиш бўйича самарасиз чоралар учун давлат жавобгарлигини жорий этиш мумкин.

2. Рақамли хизматлар учун жавобгарлик

Мажбуриятларни бажармаслик: Агар давлат рақамли платформалари (масалан, электрон хизматлар) тўғри ишламаса, фойдаланувчиларга зарар етказса, унду ҳолда жавобгарлик механизмлари ишлаб чиқилишини кутиш мумкин.

Хизматларнинг паст сифати: Электрон паспорт ёки солиқ декларацияси каби рақамли каналлар орқали давлат хизматларини кўрсатишдаги камчиликлар учун жавобгарлик.

3. Алгоритмик қарорлар учун жавобгарлик

Дискриминация ва тарафкашлик: Агар давлат идоралари томонидан қўлланиладиган алгоритмлар фуқароларнинг айрим гуруҳларини камситса, бу жавобгарликка олиб келиши мумкин.

Нотўғри қарорлар: Рухсатномалар ёки жарималар бериш каби автоматлаштирилган жараёнларда йўл қўйилган хатолар учун жавобгарлик.

4. Рақамли маконда фуқароларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун жавобгарлик

Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш: Давлат рақамли хизматлар ва маҳсулотлар контекстида фуқароларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, шу жумладан фирибгарлик ва адолатсиз амалиётлардан ҳимоя қилиш учун жавобгар бўлиши мумкин. Бунда “Инсон билан давлат органларининг ўзаро муносабатларида юзага келадиган қонунчиликдаги барча зиддиятлар ва ноаниқликлар инсон фойдасига талқин этилиши” [20]га қаратилган конституциявий нормани унутмаслик лозим.

Платформани тартибга солиш: суиистеъмолликларнинг олдини олиш ва фойдаланувчиларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш учун йирик рақамли платформаларни тартибга солиш ва мониторинг қилиш учун жавобгарлик.

5. Рақамлаштиришнинг экологик ва ижтимоий таъсири учун жавобгарлик

Экологик жавобгарлик: Маълумотларни қайта ишлаш ва ресурслардан фойдаланиш билан боғлиқ рақамли технологияларнинг ўсишини ҳисобга олган ҳолда, давлат атроф-муҳитга салбий таъсир қилиш учун жавобгар бўлиши мумкин.

Ижтимоий жавобгарлик: рақамлаштиришнинг ижтимоий тузилмага таъсири, шу жумладан тенгсизлик ва технологиялардан фойдаланиш муаммолари учун жавобгарлик.

Хулоса

Рақамли иқтисодиёт ва у билан боғлиқ ҳуқуқий нормалар ривожланиши билан давлатнинг фуқаролик жавобгарлиги шакллари мослашади ва кенгаяди. Бу эса, амалдаги ҳуқуқий нормаларни қайта кўриб чиқиш ва рақамли дунёда фуқаролар ҳуқуқларини ҳимоя қилишни таъминлашнинг янги механизмларини ишлаб чиқишни талаб қилади. Ҳуқуқий давлатда, ижтимоий давлатда қонунчилик технологик ўзгаришлар билан ҳамқадам бўлиши, адолатни таъминлаши ва рақамли иқтисодиётнинг барча иштирокчилари манфаатларини ҳимоя қилиши муҳим.

Иқтибослар/Сноски/References:

1. У.И.Кулмуродов. Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги тизимидаги таълим муассасаларининг фуқаровий-ҳуқуқий мақоми: Юрид. фан. фалс. докт. ...дисс. – Тошкент: 2024; Х.А.Даминов. Фермер хўжаликлари – тадбиркорлик фаолиятининг субъекти сифатида: Юрид. фан. фалс. докт. ...дисс. – Тошкент: 2024; Ф.Қ.Қутлымуратов. Тижорат юридик шахсни қайта ташкил этишда кредиторларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишни такомиллаштириш: Юрид. фан. докт. ...дисс. – Нукус: 2025; А.А.Нуридуллаев. Корхонани ижарага бериш муносабатларини фуқаролик-ҳуқуқий тартибга солишни такомиллаштириш: Юрид. фан. докт. ...дисс. – Тошкент: 2025 (U.I.Kulmurodov. Civil and legal status of educational institutions in the system of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan: Doctor of Law. Philosophy ...diss. – Tashkent: 2024; H.A.Daminov. Farms – as subjects of entrepreneurial activity: Doctor of

Law. Philosophy ...diss. – Tashkent: 2024; F.K.Kutlymuratov. Improving the protection of creditors' rights in the reorganization of a commercial legal entity: Doctor of Law ...diss. – Nukus: 2025; A.A.Nuridullaev. Improving the civil-legal regulation of enterprise lease relations: Doctor of Law ...diss. – Tashkent: 2025).

2. Шакарян М.С. Понятие субъектов гражданского процессуального права и правоотношения и их классификация // Lex Russica. – М., 2004. – №4. – С.45 (Shakaryan M.S. The concept of subjects of civil procedural law and legal relations and their classification // Lex Russica. – М., 2004. – No. 4. – P.45).

3. Перевалов В.Д. Вопросы теории правосубъектности // Правоведение. – Л., 1980. – №3. – С.55 (Perevalov V.D. Questions of the theory of legal personality // Jurisprudence. – L., 1980. – No. 3. – P.55).

4. Лавренюк А.В. Субъекты публичного права: теоретико-правовое исследование: дисс... канд. юрид. наук. – М., 2007. – С.55 (Lavrenyuk A.V. Subjects of public law: theoretical and legal research: diss... Cand. of Law. – М., 2007. – P.55).

5. Архипов С.И. Субъект права: теоретическое исследование. – М., 2004. – С.124 (Arkhipov S.I. Subject of law: theoretical study. – М., 2004. – P.124).

6. Алексеев С.С. Общая теория права. В 2-х т. Т.2. – М., 1981. – С.139. (Alekseev S.S. General Theory of Law. In 2 volumes. Vol.2. – М., 1981. – P.139).

7. Перевалов В.Д. Теория государства и права: учебник. – М., 2005. – С.139 (Perevalov V.D. Theory of State and Law: textbook. – М., 2005. – P.139).

8. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. – М., 1974. –С.114-117 (Khalfina R.O. General Doctrine of legal relations. – М., 1974. –P.114-117).

9. Пятков Д.В. Участие Российской Федерации, субъектов Российской Федерации и муниципальных образований в гражданских правоотношениях. – СПб, 2003. – С.20 (Pyatkov D.V. Participation of the Russian Federation, constituent entities of the Russian Federation and municipalities in civil legal matters. – St. Petersburg, 2003. – P.20).

10. Малейн Н.С. Гражданский закон и права личности в государстве. – М., 1981. – С.84 (Malein N.S. Civil law and individual rights in the state. – М., 1981. – P.84).

11. Гражданское право / Н.Д.Егоров, И.В.Елисеев и др.; отв. ред. А.П.Сергеев, Ю.К.Толстой / Иванов А.А., авт. гл. «Государство и государственные (муниципальные) образования как субъекты гражданского права». – М., 2006. – С.220-222 (Civil Law / N.D.Egorov, I.V.Eliseev, et al.; eds. A.P.Sergeev, Yu.K.Tolstoy / Ivanov A.A., author of the chapter “The State and State (Municipal) Entities as Subjects of Civil Law”. – М., 2006. – P.220-222).

12. Гражданское право. Учебник. Т.1. / Отв. ред. Е.А.Суханов. – М., 1998. – С.283 (Civil Law. Textbook. Vol. 1. / Ed. E.A.Sukhanov. – М., 1998. – P.283).

13. М.Х.Боротов. Фукаролик-ҳуқуқий муносабатлар субъекти сифатида давлат иштирокининг назарий ва амалий муаммолари: Юрид. фан. докт. ...дисс. – Тошкент: 2008. – Б.35-36 (M.Kh.Borotov. Theoretical and practical problems of state participation as a subject of civil-legal relations: Doctor of Law. ...diss. – Tashkent: 2008. – P.35-36).

14. Васильева Е.Н. Гражданская правоспособность государства. – М., 2000. – С.49-62 (Vasilyeva E.N. Civil legal capacity of the state. – М., 2000. – P.49-62).

15. Голубцов В.Г. Участие Российской Федерации в имущественных отношениях, регулируемых гражданским законодательством: автореф. дисс... докт. юрид. наук. – М., 2008. – С.11 (Golubtsov V.G. Participation of the Russian Federation in property relations regulated by civil legislation: author's abstract. diss... d. jurid. sciences. – М., 2008. – P.11).

16. Архипов С.И. Субъект права: теоретическое исследование. – М., 2004. – С.431-432 (Arkhipov S.I. Subject of law: theoretical study. – М., 2004. – P.431-432).

17. Гражданское право России: курс лекций. Ч.1 / Под. ред. О.Н.Садикова. – М., 1996.– С.112-221 (Civil law of Russia: a course of lectures. Part 1 / Ed. O.N.Sadikov. – М., 1996. – P.112-221).

18. Юридический энциклопедический словарь / М.О.Буянова [и др.]; М.Н.Марченко. – М., 2006. – С.538 (Legal Encyclopedic Dictionary / М.О.Buyanova [et al.]; М.Н.Marchenko. – М., 2006. – P.538).

19. Проблемы общей теории права и государства: учебник для вузов / Под общ. ред. академика РАН, д.ю.н., проф. В.С.Нерсесянца / Мицкевич А.В. – автор гл. «Правовые отношения». – М., 2006. – С.373 (Problems of the General Theory of Law and State: a textbook for universities / Under the general editorship of Academician of the Russian Academy of Sciences, Doctor of Law, Professor V.S.Nersesyants / Mitskevich A.V. – author of the chapter “Legal Relations”. – М., 2006. – P.373).

20. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 01.05.2023 й., 03/23/837/0241-сон (The Constitution of the Republic of Uzbekistan // National Database of Legislative Information, 01.05.2023, No. 03/23/837/0241).

ҲУҚУҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

JOURNAL OF LAW RESEARCH

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Тадқиқот город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000